

Снежана РАДИЋ

**ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПРИВРЕДНОГ РАЗВОЈА БИВШЕГ
ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ 1944 – 1947. ГОДИНЕ**

**– на основу архивске грађе Одељења за привреду Окружног
народног одбора Ваљево –**

I УВОД

Привредни одсек при Окружном народном одбору Ваљево (у даљем тексту ОНО Ваљево) формиран је на основу одлуке¹ Председништва АС-НОС-а бр. 88 од 1. децембра 1944. године. Одлука се односила на организацију народноослободилачких одбора и скупштина, а чл. 13 исте одлуке регулисао је формирање привредних одсека.

Приоритетни задатак Привредног одсека, од почетка 1945. године Привредног одељења, био је организовано оживљавање привреде у ваљевском округу. Територијално округ је покривао срезове: ваљевски, подгорски, колубарски, тамнавски и посавски и градски одбор града Ваљева.

Окружни народни одбори имали су руководећу улогу у привреди свога округа, али само, и искључиво као извршни органи Министарства индустрије и рударства НР Србије (пре Повереништва привреде). У том смислу, скренута је пажња ОНО-има, да не схватају значај окружне јединице сувише широко и да се не претварају у аутономије, јер радећи само у оквиру свога округа „испали су читаве мале државице... и да унутар федералне државе не постоји више никаква федерација, него само чисто техничка, административна подела”.²

II ОРГАНИЗАЦИЈА

Организациона структура Одељења за привреду ОНО Ваљево ослањала се и била веома слична унутрашњој организацији Министарства индустрије и рударства НРС, али примерена потребама и степену развитка појединих привредних грана у ваљевском округу.

Одељење за привреду, као једно од одељења ОНО Ваљево, најчешће и највише је мењало организациону структуру током свог постојања. То је најбољи доказ о тражењу оптималних решења за консолидовање привреде уопште. Не сме се пренебрећи чињеница, да је ваљевски округ у привредном погледу био доста заостао, да је то послератни период и да су при-

¹ МИАВ, фонд ОНО Ваљево, Одељење за привреду (1944–1947) К₁, Б, дел. бр. 233/45

² Исто, К₁, Б, дел. бр. 110/45

вредни ресурси округа били веома скромни. Скоро свих осам одсека, колико је Одељење имало до 13. априла 1947. године, када је престало са радом, до октобра 1946. године постојали су као самостална одељења или је више одсека било једно одељење.

Посматрано хоризонтално, Одељење је свој рад реализовало преко привредних одсека по среским народним одборима (у даљем тексту СНО или срез) округа и преко градског народног одбора (у даљем тексту ГНО). Вертикално, делатност Одељења одвијала се кроз следеће одсеке: одсек индустрије, рударства и занатства, пољопривредно-шумарски одсек, одсек трговине, одсек откупа, одсек рационарања и снабдевања, одсек за цене, одсек грађевине и одсек за стручне школе. У августу 1946. године извршено је спајање Одељења трговине и снабдевања са Одељењем индустрије и рударства. Крајем 1946. године у овом новоформираном одељењу припојено је Пољопривредно одељење, а пред сам крај постојања прикључено је и Одељење за грађевине. Срески и градски привредни одсеци су имали реферате за поједине области.

Одељење за привреду ОНО Ваљево налазило се у згради Окружног суда Ваљево са свим осталим одељењима Окружног одбора. Од формирања, до средине 1945. године повереник Одељења за привреду био је Иван Шами, када га је заменио Јока Јован. Спајањем Одељења индустрије и трговине 1. августа 1946. године за повереника је постављен Живорад Љубичић, који је на тој функцији остао до 13. априла 1947. године.

Последњи назив одељења (препис штамбиља):

грб (НР Србија)
Народна Република Србија
Окружни народни одбор
Одељење за привреду
бр. _____
_____ 194 _____
Ваљево

III ОБИМ И ДЕЛОКРУГ РАДА

Одељење за привреду ОНО Ваљева покривало је све привредне гране и стручну наставу, па је зато његова делатност била врло широка и разграната. Поред координације рада привредних одсека по срезовима и расписивања расписа и наредби добијених од Министарства индустрије и рударства НРС, као и прикупљање и сређивање података за исто Министарство, вршио је обилазак свих предузећа у округу, административно-оперативно руководио њима, контролисао спровођење производних задатака, спроводио расподелу рационараних сировина, издавао дозволе за занатске и трговачке радње и обављање заната, вршио откуп пољопривредних производа, и контролисао откупе коже, вуне и индустријских отпадака, контролисао цене, пратио рад стручних школа, састављао буџете за одсеке и стручне школе и многе друге послове.

Један од првих задатака које је добило Одељење за привреду, било је прикупљање података о нанетој ратној штети индустријским предузећима на територији ваљевског округа. За сва предузећа нема података већ су они прикупљени на основу изјава сведока. Из обрађених података³ се види да је окупатор узео највише: камиона, аутомобила (марке: Шевролет и Форд), разних машина и алата, трактора, сточних запрега и вучних кола, огромне количине обле и стругане грађе (борове, храстове, орахове и трешњеве) и

³ Исто, К₁, Б, дел. бр. 405/45

бензина. Подаци за тадашњи „Вистад” нису прикупљени јер је, као војно предузеће био под ресором Министарства народне одбране.

Објективно, привреда ваљевског округа у периоду између два рата није забележила неки већи напредак, мада је постојало мањих индустријских предузећа. Тек пред други светски рат почела је са радом фабрика „Вистад”. На основу података види се да су многа индустријска предузећа радила, али са доста мањим капацитетом. После рата, настављен је започети развитак кожарске, млинске, прехрамбене, дрвно-прерађивачке, хемијске и металне индустрије. У овом периоду најбољи резултати постизани су у рударству и цигларско-препарској индустрији што се може видети из анализа привредних грана.

РУДАРСТВО

Ваљевски округ био је богат са рудним богатством. Изузев угља, експлоатација осталих руда била је занемарљива. Евидентирана су многа налазишта⁴ разних руда и минералних вода:

– Антимона и бакра у Ребељу, у чијој близини је било црног мермера и каменог угља. Налазишта бакра су откривена у Осеченици и у селу Ба, где је пронађено и сребро.

– Хром је откривен у Планиници.

– Парафински шкриљци пронађени су код Диваца тзв. „Бела стена,” у Лукавцу и Шушеоци.

– Кварц песка у Драчићу,

– халкопирита у Лесковицама,

– лигнита у Петници и Докмиру,

– каолин глине у Слатини,

– камена пешчара у Струганику,

– злата, бакра и сумпора у Брезовици,

– магнезита на Дивчибарама у реону села Крчмар и

– киселе, односно минералне воде у Горњој Топлици.

Свакако, најзначајнија рудна налазишта су била у колубарском басену, где се вршила експлоатација угља-лигнит у рудницима са дугом традицијом „Радљево” и „Звиздар”. Надомак Ваљева у селу Драчић налазио се рудник угља „Златар”.

Окружни одбор Ваљева много се ангажовао да се настави нормална експлоатација угља, како би се већ у рату оштећене шуме сачувале од прекомерних сеча. У том смислу, апеловало се на грађанство да не користи пећи на дрва, већ на угаљ.

– Рудник „Радљево” – Радљево, Уб са успехом је радио и у 1945. години и 1946. години. Месечно је могло да се ископа око 3000 t угља лигнита. У 1945. години ископано је 19 336 t угља.⁵ Просечно је запошљавао око 160 радника. Нормалан рад радника ометао је недовољан број вагонета и повремено недостатак јамске грађе. Рудник је конфискован 1945. г. од Станоја и Петра Путник.⁶

– Рудник „Звиздар” – Уб, имао је месечни капацитет од око 1 500 t угља, а у току 1945. године ископано је 7 679 t угља. Просечно је запошљавао

⁴ Исто, К₂, В, дел. бр. 531/45

⁵ Исто, К₁, Б, дел. бр. 1213/45

⁶ Исто, К₁₀, В, дел. бр. 5038/47; а у одсеку народне имовине истог фонда пронађен је податак да су Станоје и Петар Путник учествовали у власништву са 80% а Белић Богољуб са 20%.

80 радника. Повремено су у руднику радили и ратни заробљеници, па је тако почетком 1946. године радило 49 заробљеника⁷ Италијана као проста радна снага.

Рудник је био у својини Милорада Вукосављевића, а конфискован је на основу пресуде Војног суда ваљевске војне области од 20. априла 1945. године. По преласку у државну својину рудник је био под Управом народних одбора (у даљем тексту УНД) на Убу, а од 11. априла 1946. године рудником је управљало Одељење индустрије и рударства ОНО Ваљево. У том моменту вредност рудника је процењена на 307 180 динара.

Средином 1946. године ОНО Ваљево уз помоћ стручњака извршио је преглед рудника и установио да рудник због нерентабилности треба затворити, што је предложио Министарству индустрије и рударства НРС. Том приликом уочени су пропусти направљени у газдовању и управљању рудником. Велику одговорност, за постојеће стање, сносио је управник рудника Душан Марковић,⁸ јер је врло често „службено” одсуствовао, па је рудник био без стварног руководства. И поред свега, рудник је наставио са радом. У јануару 1947. године у руднику је било 52 радника.

Главни потрошачи угља из Радљева били су млинска индустрија и приватна лица.

– Рудник „Златар” – Драчић налазио се 6 км јужно од Ваљево поред пута Ваљево – Косјерић – Ужице. Рудник је почео са радом за време рата, али је мало експлоатисан. По ослобођењу Команда ваљевског војног подручја оспособила је рудник за рад, тако што је реновиран и проширен.

У руднику се вадио лигнитско-мрки угаљ. Мишљења о квалитету и количини угља била су различита. Процењено је да се резерве крећу до 16 000 t угља слабијег квалитета. За 16 h у руднику је могло да се ископа око 2 t, што је зависило од броја запослених радника. А тај број је варирао, па тако почетком 1945. године радило је 100 радника, крајем исте године било је 36 запослених, а почетком 1946. године 58 радника.

Рудник је за кратко време свога рада често мењао власнике од НО Драчић, СНО Ваљево, па је чак у 1946. години Јосип Прикелмајер био заинтересован да преузме рудник.

Ипак, и поред свих напора да рудник ради несметано, наредбом Министарства индустрије и рударства НРС – Општег одељења, рудник лигнита „Златар” је као нерентабилан престао са радом 31. августа 1946. године.⁹

– Рудник хрома у Планници био је својина села Планиница. Налазио се у брдовитом пределу на висини од 750 m и сувом терену, а руда се налазила на 30 m дубине. Експлоатацију руде вршио је Воја Чебинац рударски предузимач из Краљева. Према подацима, у 1930. години транспортовано је 100 вагона руде хрома у Румунију.¹⁰

ЦИГЛАРСКО–ЦРЕПАРСКА ИНДУСТРИЈА

У ваљевском округу најважнија је била цигларско-црепарска индустрија. И поред великих суша и читавог низа других тешкоћа цигларско-црепарска предузећа су испуњавала постављене производне задатке. У Ок-

⁷ Исто, К₄, В, дел. бр. 118 од 14. фебруара 1946. год.

⁸ Исто, К₅, Г. У комисијском извештају од 30. октобра 1946. год пише: „По налогу бр. 914 од 17. јула текуће године где му је било наређено да путује у Београд – Земун ради набавке гума, Марковић је отпутовао и задржао се на путу 21 дан. Из рачуна које је поднео 8. августа текуће године види се да је исти ишао у Марибор.”

⁹ Исто, К₅, Г, дел. бр. 4258/46

¹⁰ Исто, К₂, В, дел. бр. 88/45

ругу је било 6 цигларских предузећа и око 25 пољских црепана са ручном израдом црепа. Највише пољских црепана било је у подгорском срезу.

Предузећа су наилазила на читав низ проблема: делимично су зграде биле оштећене у рату; стално је била присутна несташица грађевинског материјала; пре свега дрвета за калупе, сушаре, кровове над кружним пећима и шупама за сушење цигле и црепа; било је недовољно стручних и других радника; мала дневна производња и кратко сезонско радно време од свега 40 дана и друго. Такође на рад предузећа утицало је и решење¹¹ Министарства аграрне реформе и унутрашње колонизације НРС од 30. јануара 1946. године, а на основу Закона о аграрној реформи и унутрашњој колонизацији, из којег се види да предузећа за израду цигле и црепа могу за своје потребе (сировине) да задрже „до 3 ha земљишта у непосредној близини предузећа, с тим што ће се у ту површину урачунати и земљиште под зградама предузећа... у изузетним случајевима, ако је предузеће великог капацитета може се оставити највише 5 ha.”

И поред ових тешкоћа у 1946. години¹² произведено је 3 720 000 ком. цигле и 2 450 000 ком. црепа.

Највеће циглане налазиле су се на територији града Ваљева и територији СНО Обреновац.

– Индустрија цигле и црепа Љубомира З. Петковића – Ваљево, основана је 1940. године дозволом Трговинске индустријске коморе у Сарајеву и овлашћењем начелника Среза ваљевског бр. 12 551/40 од 30. јула 1940. године.¹³

За време рата циглана је радила са четвртином капацитета, а цигла и цреп су продавани сељацима и грађанима ваљевског краја. За време рата запошљавала је 8 до 12 радника. Ратне добити циглана није имала а ратна штета је процењена на 631 900 динара, јер је окупатор узео 10 000 ком. црепа.

Предузеће је било приватно власништво Љубомира З. Петковића све до 10. јула 1946. године,¹⁴ када је одлуком Јавног тужилаштва 1-920/46 власник притворен због шпекулације. Предузеће је наставило са радом, а за привременог управника постављен је Антонијевић Веселин.

Максималан капацитет циглане било је 1 500 000 ком. цигле и црепа, под условом да је снабдевање земљом и угљем било нормално. За своју производњу користила је земљу са 1 ha закупљеног земљишта и песак из Колубаре и Градца. Цреп је сушен природним путем, а за печење цигле коришћен је угаљ из Врбице код Аранђеловца. Предузеће је имало „станове” за 30 радника.

¹¹ Исто, К₅, Д, а, дел. бр. 158/46

¹² Исто, К₁₀, В, без дел. броја од 14. јануара 1947. године

¹³ Исто, К₅, Д, а, дел. бр. 350/46

¹⁴ Исто, К₅, Д, а, дел. бр. 1330/46; Из пресуде Среског суда у Ваљево пронађене у Одсеку народне имовне истог фонда од 3. августа 1946. године види се да је Љубомир Петковић кажњен због следећег:

1) што у току маја и јуна 1946. године није одредио наднице, „одн. акордне ставове својим радницима на циглани споразумно са њима” – чиме је учинио део привредне саботаже; 2) није поправио раднички стан; 3) што је поднео нетачну калкулацију Министарству индустрије НР Србије; 4) што је без оправданих разлога обуставио израду машинског црепа; 5) што је преко пословође продавао својим радницима кукурузно брашно. У пресуди даље пише: Опт. Љубомиру Петковићу за сва напред наведена дела изриче се једна укупна казна од осамнаест месеци лишења слободе са принудним радом, казна конфискације циглане са свим постројењима тј. конфискација катаст. парцеле бр. 2171/3 КО Ваљево са свим постројењима на овој парцели; губитак политичких права за две године по издржаној казни и губитак права на вођење цигларске радње на пет година по издржаној казни.

– Циглана и црепана Ђуре Д. Ђорђевића – Ваљево, основана је 1934. године¹⁵, дозволом бр. 34025/34 и овлашћењем Начелства среза ваљевског. Циглана је била приватно власништво Ђуре Д. Ђорђевића који је био и управник.

У току рата предузеће је производило циглу и цреп, укупно око 200 000 комада. Ратне добити није имало, а ратна штета је износила 448 000 динара или 22 000 ком. црепа.

После рата, у сезони, циглана је производила око 50 000 ком. црепа и 50 000 ком. цигле. За производњу је користила земљу са своја 2 ха земљишта и песак из Колубаре. Прерада земље обављала се ручно, цреп је сушен природно, а цигла печена на дрва. Циглана је имала „станове” за 10 радника.

На територији СНО Обреновац постојале су следеће циглане: Циглана Манић и Николић; Циглана „Јованче” Божидара Н. Ђорђевића; Циглана Голубовић, Станковић, Илић, Аранђеловић и Индустрија цигле и црепа Анастас П. Јовановић и Син. Поред ових циглана, сличне по капацитету постојале су још 3 циглане, које су у току рата потпуно уништене.

– Циглана Манић и Николић – Обреновац, била је власништво Владимира Манића и Лепосаве Николић. Због „шпекулантског рада сопственика” пред крај сезоне, 24. октобра 1946. године,¹⁶ је конфискована, а за принудног управника постављен је Жижа Драгачевац, члан ИО СНО Обреновац.

До конфискације, годишња производња циглане била је 800 000 ком. цигле и 400 000 ком. црепа. Циглана се налазила на плацу од 1 ха, одакле је користила земљу за производњу и узимала је под закуп још 15 а. Приликом преласка у државно власништво циглана је имала следеће зграде, машине и превозна средства: 2 шупе; 12 фуруна за печење цигле и црепа; 12 000 калуца за цреп; 3 тезге за прављење цигле и црепа; 9 самара за покривање сирове цигле; 9 колица за блато и циглу, 3 кола за земљу и 1 теретна кола за угаљ.

Скупштина ОНО Ваљево на свом годишњем заседању 19. јануара 1947. године донела је одлуку¹⁷ да конфискована Циглана Манић и Николић настави рад као државно предузеће под именом „Окружно цигларско предузеће” Обреновац. Предузеће је било под административно оперативним руководством Извршног одбора ОНО Ваљево, а за управника је именован Жижа Драгачевац. Предузеће је и даље производило циглу, цреп и ћерамиду, као и остале цигларске производе.

– Циглана „Јованче” – Обреновац била је власништво Божидара Н. Ђорђевића. Основана је 1939. године. За производњу је користила 60% свог земљишта, а остало земљиште је узимала под најам. Прерада је била ручна, а за печење цигле коришћен је убски лигнит. Имала је шупе за природно сушење црепа, и „станове” за 50 радника. Циглана је претрпела велике материјалне штете од експлозије муниције, коју су проузроковали Немци приликом повлачења из Обреновца 14. октобра 1944. године. Такође, Немци су тада запленили циглани 7 коња и 4 кола.

– Циглана „Голубовић, Станковић, Илић, Аранђеловић” – Обреновац, основана је у току рата 1942. године. За производњу цигле користила је земљу са свог земљишта површине 1,6 ха. Прераду земље вршила је ручно. У свом поседу имала је шупе за сушење црепа, а за печење цигле користила је убски лигнит. И ова циглана, као и остале, могла је да обезбеди смештај за 35 радника. У експлозији муниције 14. октобра 1944. године, делимично је оштећена.

¹⁵ Исто, К₅, Д, а, дел. бр. 550/46

¹⁶ Исто, К₁₀, Д, дел. бр. 7698/47

¹⁷ Исто, К₁₀, Д, дел. бр. 3997/47

– „Индустрија цигле и црепа Анастас П. Јовановић и Син”, за производњу је користила земљу са свог поседа, имала је шупе за сушење бибер црепа, а за печење цигле користила је лигнит. Запошљавала је 45 радника у сезони.

Најстарије цигларско предузеће на територији посавског среза била је Циглана Јована С. Марковића, својина Боже Брковића из Обреновца. Ова циглана је основана 1906. године, а имала је своје земљиште за сировину, отворене шупе за сушење црепа, а за печење цигле користила је лигнит. По рату није уопште радила јер је претрпела велике штете од експлозије муниције.

Поред ових великих циглана на територији ваљевског округа постојале су циглане са мањим капацитетом и то у ваљевском срезу 15, подгорском 11 и колубарском 10 циглана. Све ове циглане биле су у приватној својини. Радници у овим цигланама већином су били мештани, циглу су пекли у пољским пећима и све што би произвели користили су за своје локалне потребе.

На територији тамнавског среза није било циглана и црепана.

ДРВНА ИНДУСТРИЈА

На територији ваљевског округа било је неколико занатских радионица, за производњу буради, бачви и амбалаже за воће. Било је и неколико стругара¹⁸ великог капацитета, али у саставу са парним млиновима. Ова симбиоза је проистекла из практичних производних разлога, јер је струготина добијена у стругарама, коришћена као једно од погонских горива за рад парних млинова.

– Радионица „Миљко Кораћ” – Ваљево, производила је бурад за пулпу и уље око 5 000 комада и исто толико за алкохол. Реализацију производње ометао је недостатак букове и храстове грађе, као и недовољан број пинтерских радника.

– Радионица „Браће Ђ. Луковић” – Ваљево је производила годишње око 10 000 буради за пулпу, вино и ракију и то искључиво за државно предузеће „Воћар” Ваљево.

– Радионица Страина Савковића – Ваљево производила је између 3 000 и 4 000 буради за пулпу, марк и пекмез запремине 200 л по комаду.

На територији посавског среза највећа је била радионица амбалаже „Центропром” АД Забрежје, чије је седиште било у Београду. Радионица је основана 1945. године, имала је статус савезног значаја, а управник је био Крчевинац.

Поред ових радионица, било је доста мањих са 1 или 2 пинтерска радника. Такође, ваљевска Пивара имала је своју радионицу која је производила бурад само за потребе Пиваре.

На развитак дрвне индустрије у ваљевском округу утицао је и рад столарских радионица којих је при СНО Ваљево било 14, СНО Уба 17, СНО Мионица 2, СНО Обреновца 14, док их у СНО Ваљевске Каменице није било.

На годишњем заседању ОНО Ваљева, 19. јануара 1947. године донета је одлука на основу чл. 36 тачка 7. Општег закона о народним одборима и чл. 5. Основног закона о државним привредним предузећима да се формира Окружно занатско предузеће „Стеван Филиповић” – Ваљево. Вредност основних средстава предузећа износила је 235.000 дин., а обртних 200.000 дин. За директора је постављен Ђорђе Панић. Предузеће се бавило занат-

¹⁸ Подаци о стругарама, дати су уз млинове (прим. аутора)

ском производњом, па су у њему формиране занатске радионице, а једна од првих је била ковачко поткивачка радионица у којој су се поправљала запрежна кола и окивала нова. Први серијски производ намењем тржишту биле су хоклице.

КОЖАРСТВО

Кожарство, као индустријска грана са дугом традицијом у ваљевском крају, наставило је свој развитак и после рата. Било је неколико радионица и фабрика надалеко познатих по квалитету својих производа.

– „Фабрика кожа Браће М. Игњатовић” – Ваљево, основана је 1924. године. Власници фабрике од оснивања до 15. маја 1945. године¹⁹ били су браћа Душан, Цветко и Милан Игњатовић, када фабрика прелази под Управу народних добара и фабриком управља комесар Славко Јојић. Фабрика је производила бокс, ђон и шевро-напу кожу за капуте. У то време, главни снабдевач сировинама била је Команда ваљевског војног подручја. У јесен те исте године фабрика мења назив у „Државна фабрика кожа-пређе Игњатовић”. Фабрика је конфискована 5. јануара 1946. године²⁰ и поново мења назив, сада у Државну фабрику кожа „Градац” – Ваљево.

Фабрика је све време радила и просечно за један месец (са 8 h рада дневно) прерађивала је око 2 000 kg јунеће и телеће коже или 3 000 ком. овчијих кожа. У 1946. години и 1947. години сировинама је снабдевана од Министарства индустрије и рударства НРС – одсека за текстил и кожу и њему је предавала прерађену кожу. Број запослених кретао се од 18 до 21 радника.

– Радионица за прераду кожа – Ваљево основана је у току рата 1942. године²¹ одлуком Занатске коморе Београд бр. 5848 од 26. фебруара 1942. године и одлуком Начелства среза ваљевског од 11. марта 1943. године под називом „Кожара Ђуре Д. Ђурђевића” – Ваљево. Власништво кожаре је било ортачко: Ђуре Д. Ђурђевића и Милоша Косановића. Капитал уложен у радионицу био је домаћи. Утврђено је да није имала ратне добити.

По рату кожара је била под руководством Команде ваљевског војног подручја, а комесари су били Живојин Ђирић, Аца Благојевић и Славко Јојић. Сировине су добијане од Команде ваљевског војног подручја, а касније од Министарства за индустрију и рударство којем је предавала прерађену кожу. Кожара се бавила прерадом свих врста кожа, месечни капацитет је био око 4 000 kg коже. Просечно је било запослено око 5 радника.

Кожара је конфискована одлуком Народног суда 20. јуна 1946. године,²² пошто је утврђено да је Ђура Ђурђевић био „привредни сарадник окупатора и ратни добитник”. Одмах после тога, кожара је ушла у састав новоформиране фабрике кожа „Милан Китановић”.

– Фабрика кожа „Бели орао” Јована Н. Јузбашића – Лукавац. Јован Јузбашић је 1. маја 1939. године узео под закуп ову фабрику од Ваљевске трговачке банке. Набавком пет машина у 1940. години и 1941. години фабрика је постала веома модерна и према општем мишљењу у то време, производила је најквалитетнију горњу кожу и ђон у земљи. Месечни капацитет је био 20 000 kg или 6 000 ком. кожа.

Одлуком Војног суда ваљевске војне области 1945. године и одлуком о конфискацији Народног суда у Мионици²³ фабрика је прешла у државну

¹⁹ МИАВ, фонд ОНО Ваљево, Одељење за привреду (1944–47) К₂, Д, дел. бр. 1 109/45 и К₄, Б, дел. бр. 263/46

²⁰ Исто, К₆, Ђ, б, дел. бр. 28/46

²¹ Исто, К₆, Ђ, б, дел. бр. 550/46

²² Исто, К₆, Ђ, б, дел. бр. 1193/46

²³ Исто, К₄, Б, дел. бр. 263/46

својину и промењен је назив у Фабрику кожа „Колубара” – Лукавац. За управника је постављен Славко Томић.

У пожару који је избио 26. јула 1945. године изгорела је радионица за прераду кожа и одељење за сушење кожа. У јесен те исте године почела је обнова фабрике у којој је учествовао СНО Мионица, фабрика Вистад и Индустријска банка из Београда. Ипак, фабрика није оспособљена за рад. Решењем Министарства индустрије и рударства од 11. априла 1946. године²⁴ стало се са даљом обновом фабрике и плац и зграде стављене су „на расположење Команди војног подручја у Ваљеву”.

Почетком 1946. године покренута је иницијатива од Одељења за индустрију и рударство ОНО Ваљево, да се споје фабрика кожа „Колубара” у Лукавцу, Државна фабрика кожа „Градац” и Фабрика кожа Ђуре Д. Ђурђевића, обе из Ваљева. Предложена је и локација за нову фабрику на плацу Ђуре Ђурђевића. Иницијатива је прихваћена и у мају 1946. године, основана²⁵ је Државна фабрика кожа „Милан Китановић” и регистрована код Министарства финансија НРС одсека финансијске привреде 10. октобра 1946. године под. бр. 118 732. За управника фабрике постављен је Лазар Р. Николић.

Поред ових фабрика, односно радионица за прераду кожа у ваљевском округу било је још 12 мањих радионица. Прерадом кожа бавиле су се и ћурчије и у Ваљеву је било регистровано 6 ћурчија, у Обреновцу 6 и на Убу 1 ћурчија. Опанчарских радњи је у Ваљеву било 22, у Ваљевској Каменици 2, на Убу 2 и у Обреновцу 19. Опанчари су веома тешко испуњавали производне задатке, јер нису имали довољно материјала за рад.

МЛИНАРСТВО

Ваљевски округ богат водом и угљем имао је веома развијену млинску индустрију. Највећи млинови су обично у свом саставу имали и стругаре, јер је струготина била једно од погонских горива.

По начину обављања своје делатности, односно карактеру, млинови су били трговачки, ушурни и мешовити, а према погону делили су се на парне и турбинске.

Разграната мрежа млинова и воденица поточара може се видети из прегледа по срезовима ваљевског округа, СНО Ваљево.

– Вештачки парни и турбински млин Петра С. Петковића – Ваљево био је власништво Милеве С. Величковић, рођене Петковић. Карактер млина је био ушурни, а погон на пару и водене турбине. У млину је могло да се самеле и до 3 t жита за 24h. Запошљавао је око 12 радника.

– Млин Војислава Тадића – Ваљево, основан је 1868. године.²⁶ Власник млина Малиша Тадић, умро је 1942. године, а наследиле су га супруга Жана Тадић и сестра Милева Вукосављевић. Млин је радио на парни и турбински погон и за 24h могао је да самеле око 22 000 kg брашна. Поред брашна производио је гриз и мекиње. Број запослених се кретао око 15 радника.

– Електрични млин Богољуба Унковића – Ваљево основан је око 1935. године. Млин је био приватно власништво Зоре Тадић-Марковић. По начину производње био је ушурни и при нормалном раду за 24 h могао је да самеле од 800 до 1300 kg жита. За млевење брашна користио је електрични и турбински погон. У млину је било запослено 9 радника.

²⁴ Исто, К₆, Б,б, дел. бр. 630/46

²⁵ Исто, К₆, Б,б, дел. бр. 1294/46

²⁶ Исто, К₄, В, дел. бр. 732/46

– Млин и стругара Петра Живковића – Ваљево²⁷ основани су крајем XIX века, под називом Стругара и млин на мотор Петра Живковића. Млин и стругара налазили су се у Улици 15. септембра. Земљиште (7.450 m²) и зграде били су власништво Ваљевске штедионице. На плацу су се налазиле зграда за стругару и млин, зграда за канцеларије и стан, магацин са кухињом и још неке мање зграде. Од машина располагао је са електромотором, гатером и два пара камења за обичну мељаву. Сав уложени капитал био је домаћи. За време рата млин је млео жито и стругао даске сељацима из околине Ваљева. Утврђено је да ратне добити није било. За 24 h могло је да се самеље око 1 t жита и да се иструже 2 m³ даске.

Одлуком Народног суда од 27. априла 1946. године,²⁸ млин и стругара су конфисковани, а против Петра Живковића подигнута је оптужница за крађу народне имовине. За управника, у мају те исте године, постављен је Иван Дудић.

За ваљевски срез треба поменути још:

– Воденцу Браће Веселиновић – Бело Поље која се налазила на Јабланици. Била је приватно власништво, по карактеру ушурна, погон турбински и за 24 h могло је да се самеље око 1500 kg жита; и

– Млин Ивка Матића у Јошеви, користио је воду из Рабаса, био је приватно власништво, млео је на ушур и за 24 h могао је да самеље око 1 800 kg жита.

СНО УБ

– Парни млин и стругара „Тамнавац” – Уб основан је око 1902. године и био је својина Милорада Вукосављевића. Конфискован је по пресуди Војног суда ваљевске војне области 20. априла 1945. године.²⁹ За управника је постављен Богдан Велић – опанчар, а нешто касније га је заменио Гавра Крстић. Млин је радио само на ушур и за 8 h млео је око 1000 kg жита, док је стругара за 24 h могла да иструже 18 m³. За погон је коришћен угаљ из Радљева и Звиздара. Запошљавао је 19 радника.

– Аутоматски млин „Браће Ристановић” – Бањани, Уб, основан је 27. децембра 1937. године, а власници су били Сава и Тома Ристановић који је био и управник млина. Млин је био ушурни и годишње је млео око 180 вагона. За погон је трошио дрва, а запошљавао је око 10 радника.

– Моторни млин „Тамнава” Младена М. Веселиновића и браће – Новаци, Уб. Основан је 1916. године. Био је приватно власништво, по карактеру ушурни и за 24 h могао је да самеље 12 000 kg просте мељаве. Погон је ишао на дрва и запошљавао је 4 радника.

– Електрични млин и стругара Браће П. Лесандрић – Лајковац, основан је 1926. године³⁰, а власници млина Милован и Велимир били су уједно и управници. Млин је радио на ушур, просте мељаве за 24 h 12 000 kg на два пара камења. Стругара је имала гатер са циркуларом и за 24 h могло је да се иструже 24 m³ даске. И млин и стругара користили су електрични погон. Запошљавао је само 2 радника.

СНО ОБРЕНОВАЦ

– Индустијско трговачко А. Д „Суворор” – Забрежје, Обреновац, основано је 1922. године са акционарским капиталом од 5 000 000 дин. подеље-

²⁷ Исто, К₆, Е, дел. бр. 5673/46

²⁸ Исто, К₆, Е, дел. бр. 568/46

²⁹ Исто, К₄, В, дел. бр. 263/46

³⁰ Исто, К₄, В, дел. бр. 732/46

ним у 1 000 акција. У свом саставу је имало аутоматски млин, млин на камење и стругару. Производило је све врсте брашна за 8 h рада могло је да се самеле 10 000 kg жита. По карактеру млин је био трговачки. Млинска производња најтешње је била повезана са стругаром, јер је као погонски материјал пре рата користила струготину, а после рата због недостатка грађе, угаљ лигнит. У предузећу је радило 30 радника мада, према неким подацима радило и до 80 радника.

Стругара је после рата радила по наређењу Команде ваљевског војног подручја. За 8 h рада стругала је 80 m³ грађе, мада је по расположивом капацитету могла и више.

Власници „Сувобора” били су Александар, Милорад и Драгољуб Симовић. У 1945. години предузеће је под Управом народних добара, а управник је Брана Петровић – учитељ. Почетком 1946. године „Сувобор” је конфискован.

– Парна стругара и аутоматски млинови Митар С. Симовић и Синови – Забрежје, Обреновац, предузеће од два млина на парни и електрични погон. Оба млина су за 24 h могла да самеле око 40 000 kg жита прости мељаве. После рата, једно време, радило је 120 радника, али због недостатка жита и грађе у 1946. години радило је само 18 радника. За 24 h рада млинови су трошили око 9 t лигнита или струготине. За превоз својих производа предузеће је користило камион, два моторна реморкера и једну дереглију, што показује да је ово предузеће било једно од ретких у ваљевском округу, које је за транспорт користило и водени пут.

У 1945. години предузеће је било под Управом народних добара, а управник је Радован Живановић.

Крајем 1946. године³¹ је конфисковано, прелази у државно власништво и мења назив у „Мика Митровић” индустријска прерада дрвета – Забрежје, Обреновац. У саставу новоформираног предузећа ушло је Индустријско трговачко А.Д. „Сувобор”.

Имајући у виду капацитет и број запослених радника за посавски срез треба поменути и ове млинове: млин Андрије Стевановића у Рватима, млин Славка Петернела у Великом Пољу и млин Живорада Мијаиловића у Пироману.

У подгорском срезу није било великих млинова (свега четири млина са капацитетом до 1000 kg за 24 h рада). Међутим, оно што издваја овај срез је 159 воденица и воденица поточара са капацитетом од 100 до 300 kg за 24 h У ваљевском срезу било је 49 воденица, граду Ваљево 8, колубарском срезу 77, тамнавском 52 и посавском 14 воденица.

На територији СНО Мионица било је парних млинова, великог капацитета: парни млин Момчила Беговића за 24 h могао је да самеле од 3–5 t жита; парни млин Боже Стевановића за 24 h млео је 17 t, а парни млин Милутина Филиповића и Браће за исто време млео је 12 t. Парни млин Животе Симеуновића и електрични млин Ђуре Ђорђевића нису радили.

ПРЕХРАМБЕНА ИНДУСТРИЈА

Географски и климатски услови у ваљевском округу погодвали су развоју воћарства. Један од задатака Одељења за привреду је био што боље организовање прикупљање и прерада воћа. Ради тога је у априлу 1945. године на иницијативу овог Одељења одржана конференција³² са трговцима – извозницима пулпе ради организовања производње пулпе која би служила за исхрану војске и народа. На конференцији су изнети и пробле-

³¹ Исто, К₆, Е, дел. бр. 5698/46

³² Исто, К₂, Е, без деловодног броја од 11. априла 1945. год.

ми, недостатак амбалаже за организован откуп воћа (пре свега малине), да недостаје буради и шећера.

Нешто касније, са истим препорукама огласило се и Министарство индустрије са расписом (наредбом), наглашавајући да треба оспособити сушнице, да се од вишка неосушених шљива скува пекмез или да се испече ракија; да се активирају све радионице за израду буради и да се организује прикупљање конзерви.

У 1945. години³³ откупљено је 200 000 kg свежих јабука од чега је пулпирано 100 000 kg и све „извезено” у друге крајеве. Откупљено је и продато у друге крајеве 40 000 kg свежих шљива, а сувих шљива је откупљено 424 845 kg од чега је 126 130 kg продато. На лагерима је остало 90 000 kg пекмеза. Откупљено је и „извезено” 270 000 kg малине у пулпи и 160 000 kg купине.

Прерада воћа обављала се у етиважама, сушарама и сушницама са хидрауличним пресама.

– Сушара ОНО у Ваљево подигнута је од средстава Окружног одбора. Сушара је набављена у Осјеку и монтирана пред крај августа 1945. године. Сушара је сушила шљиве и јабуке и производила пекмез. Дневно, у сезони, могла је да прихвати око 5000 kg воћа, а за 24 могла је да скува око 1500 kg пекмеза. У сезони сушења воћа 1945. године коришћен је рад Немаца – заробљеника. Сушара је имала: једну зграду на спрат, две привремене зграде које су служиле за магацин и котларницу, складиште за угаљ, праоницу за воће, а од машина: парни казан, електричне и ручне пумпе, казане, пасир машину и дизалице. Средином 1946. године, Сушара ОНО мења назив у Радионицу за прераду воћа „Колубара”.

– Етиважа Ваљевске задруге – Ваљево у сезони 1945. године прерадила је за Воћар АД из Београда 15 вагона сувих шљива. За 24 h прерађивала је 2 вагона шљива са око 40 радника. Сву потребну амбалажу Етиважа је набављала од Воћара АД.

– Ваљевско воћарско предузеће „Градац” – Ваљево, такође се бавило прерадом воћа и на пример у сезони 1946. године, са 29 радника прерадио је 260 812 kg јабука и 16 781 kg шљива.

Почетком 1947. године „Колубара” (пре Сушара ОНО), Етиважа и „Градац” прерасли су у једно предузеће, које је регистрацијом код Министарства финансија НРС добило име Ваљевско воћарско предузеће „Драгојло Дудић” – Ваљево³⁴, а за директора је постављен Мирко Оташевић.

– „Колубарка” – прерада и конзервација воћа и поврћа – Ваљево, била је својина Радомира Л. Ивановића. Основана је пред рат и радила је у време окупације. У сезони шљива 1943. године радило је 24 радника, од којих су 14 били Словенци. Производима те сезоне снабдевен је Београд (отпремљено је 80 000 kg пасираног пекмеза од шљива и 4 000 kg мешаног пекмеза). „Колубарка” је производила малинов и купиново сок, џемове и мармеладе од разног воћа. Радионица од сезоне 1945. године није радила јер је власник отишао у војску.

– Једна од значајних је и Етиважа Косте Новаковића – Ваљево,³⁵ која је конфискована и стављена под Управу народних добара, када се за власника утврдило да је био сарадник окупатора. Етиважа није имала никаквих машина, 85 радника је вршило само етивирање шљива.

Треба поменути и Етиважу Николе А. Јовановића из Ваљева, основану пре рата, која је по капацитету припадала групи већих етиважа. Етиважа није радила због „смрти свих мушкараца у породици”.

³³ Исто, К₄, В, дел. бр. 80/46

³⁴ Исто, К₁₀, З, дел. бр. 8725/47

³⁵ Исто, К₁₀, Д, дел. бр. 7698/47

Из прегледа броја сушница на територији ваљевског округа види се да их је било 5 169³⁶ свих модела (већином домаће, затим Главнићеве и Стојковићеве). Највише сушница је било у подгорском срезу 3 588, док у посавском срезу није било ниједне. Према прорачунима Одељење за привреду, сушнице су за 40 радних дана у сезони могле да осуше по 2000 kg шљива, међутим, 30% сушница је било неисправно.

У Ваљевоу је постојала и Индустриска радња за производњу бонбона, чоколаде и ратлука „Рудничанин“³⁷ власништво Миодрага Д. Павловића. Радионица је основана 1940. године и радила је за време рата, изузев 1943. године. За 8 h рада са око 30 радника, колико је запошљавала, могла је да произведе 296 kg тврдих бонбона, 226 kg свилених бонбона (филованих), 100kg фондан бонбона, 1000 l малиновог сока флашираног и етикетираног и 180 kg ратлука. За своје производе, радионица је сама производила амбалажу. Од 1946. године није радила.

ХЕМИЈСКА ИНДУСТРИЈА

На територији ваљевског округа за хемијску индустрију радиле су радионица сапуна „Делфин“ из Ваљева и „шпиритуља“ у Забрежју – Обреновац.

– Радионица сапуна „Делфин“ Душана и Милана М. Игњатовић – Ваљево производила је сапун за прање и бријање и сапун прашак. За 8 h рада производила је 400 kg сапуна и 400 kg прашка, а за кување сапуна коришћени су угаљ и дрва. Решењем³⁸ Земаљске управе хемијске индустрије при Министарству индустрије и рударства НРС, у септембру 1946. године, ова радионица, као једина такве врсте у округу, стављена је под административно оперативно руководство ОНО Ваљево, од којег је добијала месечне радне задатке. Радионица је све време радила са смањеним капацитетом јер није имала довољно сировина, каустичне соде и техничких масноћа, а ове последње су обезбеђиване из великих кланица којих у округу није било.

– Пољопривредна фабрика и рафинерија шпиритуса Сава С. Мићић АД – Забрежје, Обреновац, производила је рафинирани денатурисани шпиритус и то за 8 h 500 hl. Предузеће је основано пре рата, радило је у току рата, а после рата власник „шпиритуље“ Стеван Мићић из читавог низа разлога (оштећење зграда и машина, недостатка сировина и на крају породичних разлога) одбијао да ради. У 1945. години изашло је неколико комисија и из њихових извештаја и процена се види да је предузеће мало оштећено и да би дневно могло да произведе од 1000 до 1200 l 96% шпиритуса-алкохола. Због нанетих штета, пре свега здравственим установама 6. јула 1945. године предузеће је стављено под принудну управу, а за управника је постављен Михаило Марковић, а по конфискацији предузећа 31. маја 1946. године³⁹ за управника је одређен Иван Јефтић.

СТРУЧНА НАСТАВА И ШКОЛЕ

Оспособљавање кадрова за производна занимања обављало се у стручним школама. На територији ваљевског округа у 1945. години било је 9 стручних школа (мушких и женских занатских школа). Наставу је похађало 344 ученика и 206 ученица. У школама су радила 24 стална наставника, а

³⁶ Исто, К₆, Ж, а, дел. бр. 1459/46

³⁷ Исто, К₆, Ж, а, дел. бр. 207/46

³⁸ Исто, К₆, З, дел. бр. 4733/46

³⁹ Исто, К₁₀, Ј, дел. бр. 2902/47

знатно више је било хонорарних наставника. Све школе хронично су патиле од недостатка простора, мањка наставног особља и недостатка материјала за практичну наставу. Стручне школе су финансиране из буџета ОНО Ваљево, док су програме и планове рада добијале од Министарства индустрије и рударства НРС-Одељења за стручну наставу, којем су и одговарале за свој рад.

Већина школа није редовно успела да одржи шк. 1944/45. годину, па је зато Министарство индустрије и рударства послало упутство по којем је требало организовати четворомесечне течајеве стручних продужних школа за све заинтересоване. Течај је трајао од 16. јуна до 16. октобра 1945. године, а из наставног плана је изостављена веронаука и уместо ње уведен руски језик, што је важило и за планове редовне школске године. За предмет „национална географија са историјом домовине” одлучено је да се обрађује народноослободилачка борба.

Стручне школе су биле задужене за организовање курсева, па су у многим школама одржани курсеви за задружно-књиговодство, курс кројења, корпарско-плетарски курс, шоферски курс и др.

У 1946. години у свим стручним школама било је 528 ученика, 231 ученица, 27 сталних и 45 хонорарних наставника.

Решењем Министарства индустрије и рударства Одељење за стручну наставу стручне школе за ученике и младе руднике у привреди, променуле су у 1946. години назив у „Стручне школе за ученике у индустрији и занатству”⁴⁰ док су женске занатске школе задржале старе називе.

ГНО Ваљево

– Женска занатска школа – Ваљево имала је у шк. 1944/45. години 40 ученица и 7 наставница, а шк. 1945/46. године 52 ученице и 5 наставница. Школа је имала великих проблема, наиме није имала простор за рад већ се настава одвијала у кафани „Шумадија”. Ангелина Стефановић, управница школе, стално је слала захтеве Одељењу за привреду за решење тог проблема, што је у априлу 1946. године коначно и учињено – школа се преселила у своју зграду од пре рата у Улици Вука Караџића.

– Стручна продужна школа (мушка занатска) – Ваљево, није имала својих просторија, већ је наставу обављала у згради средње техничке школе. У школској 1944/45. години било је уписано 67 ученика, а у школској 1945/46. години 65 ученика. Наставу је изводило 7 наставника, а управник школе је био Владимир Имперл.

– Државна средње техничка школа – Ваљево, била је једна од већих по броју уписаних ученика, тако је у школској 1945/46. години било 133 ученика. Највећи проблем ове школе био је простор за рад и недовољан број стручних наставника, те је на пример из тих разлога школска 1945/46. г. почела тек 3. децембра 1945. године пошто су као предавачи ангажовани инжењери из ВТЗ-а. Школа је била четворогодишња, имала је 9 сталних и 14 хонорарних наставника, а управник је био Владимир Имперл.

– Стручна продужна занатска школа при ВТЗ-а Ваљево, са завршетком школске 1945/46. године престала са радом јер је при ВТЗ основана „Војно занатска индустријска школа” са интернатом за полазнике. Нова школа почела је са радом 1. октобра 1946. године, а управник је био Јован Антић. У школској 1945/46. години било је пет одељења са 195 ученика, а школска 1946/47. година 206 ученика. Наставу су изводила 3 стална и 7 хонорарних наставника.

⁴⁰ Исто, К7, И, б, дел. бр. 4035/46

СНО Уб

– Женска занатска школа – Уб,⁴¹ иако је радила у отежаним условима почела је школске 1944/45. године 14. новембра. У просеку је било уписано 20–30 ученица, радиле су 2 наставнице, а управница школе је била Лепосава Манојловић.

– Стручна-продужна-шегртска школа – Уб, рад је наставила тек у априлу 1945. године и у тој школској 1944/45. години имала је 29 ученика и 4 предавача. Управници су били Славко Загорац, а затим Милутин Антић. Настава се одвијала у згради Основне школе и Гимназије.

– Женска занатска школа – Лајковац, била је смештена у приватној згради. У школској 1944/45. години биле су уписане 23 ученице, а у школској 1945/46. години 27 ученица. Наставу су изводиле 2 учитељице, а управница је била Славка Јаковљевић.

СНО Обреновац

– Женска занатска школа – Обреновац, почела је са радом 18. децембра 1945. године и имала је 89 уписаних ученица, а у следећој школској години 83 ученице. Иако је радило 7 наставница, из извештаја о раду се види да предвиђени програм 1945/46. године није у целости прећен. Управница школе је била Вера Милојковић.

– Стручна продужна школа – Обреновац, наставу је обављала у Основној школи и користила њихова учила. Три пута недељно наставу су похађала 93 ученика. Школа је имала 9 предавача, а Владимир Бастајић управник Основне школе, био је управник и стручне школе.

СНО Мионица

На територији колубарског среза радила је Женска занатска школа али је престала са радом због малог броја уписаних ученица.

– Стручна продужна (шегртска) школа – Мионица, отворена је на иницијативу Среског синдикалног већа и почела је са радом 10. децембра 1945. године. Имала је само I разред са 13 ученика, који су похађали наставу два пута недељно у згради Гимназије у Мионици. Радила су 3 наставника, а управник је био Радован Дробњак.

– Стручна продужна школа – Горња Топлица, почела је са радом 13. децембра 1945. године и имала је први разред са 10 ученика. Школом је управљало и све предмете предавао Никола Димитријевић, који је „десетак” године као управник и наставник радио у Стручној продужној школи у Обреновцу.

На територији подгорског среза није било стручних школа.

ЗАНАТСТВО, ЗАНАТСКО ЗАДРУГАРСТВО И УГОСТИТЕЉСТВО

Мрежа занатства на територији Ваљевског округа састојала се од читавог низа малих занатских радионица које су поред једног запосленог имале још једног или ниједног ученика. Ради несташице материјала за рад, скоро све радионице су радиле мало, већином „крпеж”.

Ђурчијама, као ситним занатлијама било је најтеже, јер је била забрањена прерада кожа појединцима, а организовање у задругу је било немогуће пошто су били расути по срезевима у округу.

⁴¹ види Гласник МИАВ, бр. 23/88, стр. 115

У циљу сузбијања високих цена занатских услуга, почетком 1946. године, почело је се са оснивањем занатских произвођачких задруга, којих је крајем исте године било 38. Поред ових произвођачких било је 173 набавно-продајне и 24 кредитне задруге. Све задруге су имале исти циљ, помоћи развоју занатства и промету роба и услуга занатлија. Њиховим формирањем поправио се квалитет услуга и повећао се број запослених.

Са истом намером, крајем децембра 1946. године, основане су државне окружне радионице: столарске, кожарско-ковачка и аутомеханичарска. Машине за ове радионице добијене су путем кофискације.

Угоститељство је било скромно развијено и поред великог броја за то време регистрованих угоститељских радњи. Већих угоститељских објеката, хотела, било је мало.

Град и срез Ваљево имали су два хотела: Градски народни хотел са рестораном „Будућност” (пре хотел „Гранд”) са 14 соба и 380 obroка дневно; и хотел „Централ” који су делом користиле војне власти, а делом га је користило радио одељење Градског НФ. У срезу је било 15 регистрованих угоститељских радњи у којима су се продавала јела и пића.

Тамнавски срез је имао Срески народни ресторан „Тамнава” (пре „Златибор” и својина Душана Марјановића из Уба) са 8 соба и 160 obroка дневно. Било је и 32 регистроване угоститељске радње (кафана, крчме, гостионице, народни ресторани). У неким од њих поред јела и пића, могло је да се преспава јер су имали по једну или две собе.

У посавском срезу није било хотела, али је постојао ресторан Државног среског магазина „Посавина”, који је дневно издавао 105 obroка. Поред овог ресторана било је у срезу још 45 мањих крчми, гостионица и кафана. Неке од њих су имале собе за спавање (од 1 до 12).

Колубарски срез је имао два хотела: Државни ресторан „Колубара” у Мионици (пре хотел „Кевић”) и Државни хотел „Колубара” (пре кафана „Код Теше”) са 3 собе. У срезу су биле још 26 угоститељске радње.

Подгорски срез није имао хотела, али је имао 24 угоститељске радње у којима је могло поред пића и јела, по потреби и да се преспава, јер су неке од кафана имале једну до две собе.

ЕЛЕКТРИЧНЕ ЦЕНТРАЛЕ И ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈА

Електрификација села је била у почетном стадијуму, мада није била најбоље спроведена ни у неким већим насељеним местима у округу. Према плану електрификације, осветљење се уводило у селима која су била ближе градовима.

Електропривреда Србије била је обједињена на основу Уредбе о оснивању Електричног предузећа Србије, објављене у Службеном гласнику НРС бр. 15 од 9. јуна 1945. године. Све електричне централе које су постојале у ваљевском округу биле су експозитуре електропривреде и налазиле су се у Ваљевоу, Убу, Обреновцу и Мионици.

У Ваљевоу је постојало **Електрично предузеће Србије** (у даљем тексту ЕПС) – експозитура **Ваљево**⁴² које је у свом саставу имало две електричне централе:

Електричну централу општине града Ваљево (тзв. калорична) која је основана 4. марта 1936. године, а у 1945. години променила је назив у Електричну централу и водовод ГНОО Ваљево. Од 13. октобра 1945. године је под управом ЕПС-а; и

⁴² МИАВ, фонд ОНО Ваљево, Одељење за привреду, К8, Л без д.б. од 15 априла 1946. године

– Хидро-електричну централу Градац, Дегурић Стевана Унковића, основану 1902. године, која је пресудом Среског народног суда Ваљево од 7. децембра 1945. године прешла под Управу народних добара, а 26. фебруара 1946. године власништво је пренето на ЕПС.

Ове централе су радиле у току рата и производеле електричну енергију за осветљење града Ваљева, за погон и потребе окупатора. Сав уложени капитал у централама је био домаћи, за време рата нису имале инвестиција, а утврђено је да нису имале ратне добити.

ЕПС – експозитура Ваљево запошљавала је 23 радника. Управник је био Шарл Андре Берже. Новоформирано предузеће производило је, преносило и продавало електричну енергију.

У ваљевском срезу чињени су напори, да се према могућностима изврши електрификација села и у том циљу учињено је следеће: спроведен је вод високог напона од хидроцентрале „Градац” до рудника „Златар” за осветљење рудника и вучу вагонета; делимично је разведено осветљење у селима Драчић, Дегурић и Бело Поље; основана је задруга за електрификацију села Петница, Белошевца, Клинаца и део Бујачића (задругари су поставили диреке за високи напон, у дужини од 3,5 km), а председник задруге је био инж. Милан Дудић.

При СНО Ваљевске Каменице постојала је само једна електрична централа „Подгорка” у Осечини, подигнута 1944. године и била је својина Драгана А. Богосављевића. Централа је давала осветљење Осечини. У Подгорском срезу тешко се спроводила електрификација, јер су сеоска домаћинства раштрана.

На Убу је постојала једна електрична централа, која се покварила у 1945. години. Пошто се из ње обезбеђивало осветљење за Уб, динамо машина је пренета у млин „Тамнавац”, одакле се вршило снабдевање Уба са електричном енергијом. Иначе, млин „Тамнавац” је имао своју електричну централу која је искључиво служила млину и стругари за погон и осветљење.

Обреновац није имао електричну централу, већ се електричном енергијом снабдевао из „Макиша”. Стругаре и млинови „Суворор” и „Симовић” имали су мале електричне централе, које су служиле за њихове потребе. Једно кратко време, почетком 1945. године, због недостатка струје од „Макиша”, „Суворор” је снабдевао Обреновац са струјом.

Мионица као веће насељено место у ваљевском округу, имала је највише потешкоћа са снабдевањем електричном енергијом. У варошици Мионици постојала је електрична централа, која је била власништво Ђуре Ђорђевића из Ваљева. Централа је конфискована почетком 1946. године, а за управника је постављен Милан Симић. Постојећа централа није задовољавала потребе Мионице, па је у 1945. години почела да се гради мрежа далековода високог напона од Диваца до Мионице. Намера је била да се Мионица и околна села повежу са мрежом електричне централе у Вреоцима и на тај начин реши проблем снабдевања струјом.

ОТКУПИ

Привредно одељење и Одељење за трговину и снабдевање спојени су 1. августа 1946. године. Откупи, као нераскидиви део у ланцу снабдевања, припадали су Одељењу трговине и снабдевања. Међутим, од 1946. године, због горе наведеног, наилазимо на архивску грађу о откупима у Одељењу за привреду. Махом су то збирни подаци, али вредни помена.

Сви откупи обављани су организовано и строго су прописивани од виших органа преко округа до домаћинства у округу.

Свакако, најважнији је био откуп жита због исхране становништва и војске. Из извештаја о откупу житарица⁴³ од 1. августа 1946. године до 24. марта 1947. године види се да је највише вишкова жита откупљено у СНО Уб 2.152 888 kg и СНО Обреновац 1. 763 724 kg, а најмање у СНО Ваљевска Каменица 44 526 kg. Укупно, у овом периоду у ваљевском округу је откупљено: 1) белих жита, вишкова 4.745 460 kg, од ушура 601 930 kg и 2) кукуруза, вишкова 1.115 824 kg, ушура 138 954 kg.

Откуп стоке вршио се тако што један део откупа био намењен за потребе војске, а други за грађанство. И код овог откупа „најбољи” резултати су постигнути код СНО Уб, где је на пример у фебруару 1947. године, за потребе војске откупљено 4 825 kg, а за цивилни сектор 21 823 kg. Такође, високи откупи стоке постигнути су у ваљевском и подгорском срезу.

Откуп сирове и суве коже био је најуспешнији у ваљевском срезу, док за остале срезове у округу се констатује да откуп не одговара према броју стоке. То је указивало на „утају” коже, јер су је произвођачи задржавали да би „израђивали народну обућу.” Откупљиване су разне врсте кожа: говеђа, јунећа, телећа, свињска, овчја и козја; као и коже дивљих животиња и „зверки”: псећа, вучја, лисичија, коже јазаваца, веверица, зечева, куна, видри, питомих мачака и ласица.

Откуп вуне није давао очекиване резултате, а најбољи су постизани у колубарском срезу.

Добри резултати остварени су код прикупљања и откупа секундарних сировина (крпа, гвозђа, стакла, гума, костију, рогова и др.).

Откуп млека био је слабо организован, сем у Забрежју где су радиле две откупне станице (приватна и задружна). У току 1946. године обе ове станице су откупиле 220 000 l млека, од чега је већи део „извезен” у Београд.

Целовит преглед врста предузећа по делатностима и уједно слика територијалне размештености предузећа по срезовима ваљевског округа дат је у списку од 4. јануара 1947. године⁴⁴ у којем су набројана сва предузећа и радионице локалног, окружног и републичког значаја (препис):

А) ЛОКАЛНОГ ЗНАЧАЈА

1. Ваљевска градска штедионица – Ваљево
2. Ваљевско комунално предузеће „ВАКОП” – Ваљево
3. Државни градски магазин „Будућност” – Ваљево
4. Државни срески магазин „Колубара” – Мионица
5. Државни срески магазин „Тамнава” – Обреновац
6. Државни срески магазин „Посавина” – Обреновац
7. Парни млин и стругара „Тамнавац” – Уб
8. Рудник „Звиздар” – Звиздар, Уб
9. Окружно пољопривредно предузеће – добро „Стублине” – Стублине, Обреновац.
10. Окружно пољопривредно предузеће – добро „Ђеновац” Ваљево
11. Окружно предузеће „Обреновачко минерално купатило” Обреновац
12. Среска пољопривредна станица у Ваљевској Каменици
13. Среска пољопривредна станица „Тамнава” – Уб
14. Среска пољопривредна станица у Мионици
15. Среска пољопривредна станица у Обреновцу

⁴³ Исто, К₁₁, Л, б

⁴⁴ Исто, К₁₁, К, б, дел. бр. 531/47

Б) ОКРУЖНОГ ЗНАЧАЈА

1. Млин Војислава Тадића – Ваљево
2. Радионица сапуна „Делфин” – Ваљево
3. Стругара Петра Живковића – Ваљево
4. Циглана Ђуре Ђорђевића – Ваљево
5. Циглана Чолић Страхиње – Обреновац
6. Циглана „Јован С. Марковић” – Обреновац
7. Циглана „Јованче” – Обреновац
8. Окружно цигларско предузеће „Циглана” – Обреновац
9. Циглана „Голубовић, Аранђеловић” – Обреновац
10. Аутомеханичарска радионица Шама Ивана – Ваљево
11. Радионица буради Миљка Кораћа – Ваљево
12. Колубарско воћарска задруга – Дивци
13. Етиважа Окружне банке – Ваљево
14. Етиважа Ваљевске задруге – Ваљево
15. Етиважа земљорадничке задруге, откупна станица – Обреновац
16. Штампарија ОФ – Ваљево
17. Штампарија Димитрија Славуја – Ваљево
18. Државна окружна столарска радионица Ваљево
19. Државна коларско ковачка и поткивачка радионица – Ваљево
20. Радионица за прераду воћа „Колубарка” – Ваљево
21. Столарско коларска задруга – Ваљево
22. Радионица бонбона и ратлука Драгана Павловића – Ваљево

В) РЕПУБЛИЧКОГ ЗНАЧАЈА

1. Ваљевско воћарско предузеће „Драгојло Дудић” – Ваљево
2. Окружно грађевинско предузеће „Миша Дудић” (пре „ВОГРАП”) Ваљево
3. Млин и стругара „Бора Марковић” – Забрежје, Обреновац
4. Млин (Петра Петковића) „Црвена звезда” – Ваљево
5. Рудник „Радљево” – Радљево УБ
6. Српско АД за индустрију пива, слада и леда – Ваљево
7. Пољопривредна фабрика и рафинерија шпиритуса „Сава С. Мићић” – Забрежје, Обреновац
8. Циглана Љубомира З. Петковића – Ваљево
9. Државна фабрика кожа „Милан Китановић” – Ваљево
10. Државно трговачко стовариште „Ваљево” – Ваљево
11. Државно шумско предузеће „Маљен” – Ваљево
12. „Воћар АД” – Забрежје, Обреновац
13. „Воћар” – Ваљево
14. „Гранап” – Ваљево
15. „Земаг” – Ваљево
16. Машинска тракторска станица – Ваљево
17. Југопетрол – Ваљево.

Предузећа са статусом републичког значаја објављивана су у Службеном гласнику НР Србије бр, 44/46, а остала предузећа у договору са СНО-има и МНО-има су се исто оглашавала и категоризовала у предузећа окружног односно локалног значаја.

На пример једно од таквих предузећа је и „Штампарија ОФ” – Ваљево касније Штампарија „Напред”⁴⁵, које је према указу објављеном у помену-

⁴⁵ Исто, К5, В, 5963/46

том Сл. Гласнику оглашена као предузеће локалног значаја и прешло под административно оперативно руководство Округног одбора. Штампарија је основана 1. јануара 1946. године и била је власништво Округног комитета КПС Ваљево. Од машина је имала електромотор марке „Бровн-Бовери” 1,7 ks, шнел пресу марке „Мариони” за формат 50/70, ножни американ тигл и ручни нож за сечење хартије. Штампарским материјалом и хартијом снабдевала се преко Државног трговачког предузећа – Ваљево и Извршног одбора НФ Србије, и годишње је трошила око 200 000 табака хартије. Штампала је лист „Напред” на 6 страна, извештаје о раду за прву и другу гимназију по 5 табака, разне плакате и формуларе до формата 50 x 70. Капацитет машине за 8 h рада је био 8 000 друка, слагачнице за три дана 6 страна листа. У штампарији је радило 5 радника, а управник је био Станко Ранковић.

Законом о административно територијалној подели НР Србије од 21. априла 1947. године окружни народни одбори као територијалне јединице су укинута и престали са радом 30. априла исте године. Одељење за привреду ОНО Ваљево престало је са радом 13. априла 1947. године.